

ABDULVAHİD MERRAKUŞÎ, EL-MU'CİB FÎ TELHÎSİ AHBÂRİ'L-MAĞRİB* ADLI ESERİ VE TARİHÇİLİĞİ

Adnan ADIGÜZEL
Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
adiguzela63@gmail.com

Özs

Merrakuşî, Mağrib'li bir edebiyatçı ve tarihçidir. O, XII. yüzyılın sonlarında Merrakeş'te doğmuş ve hayatının ilk otuz iki yılını bu bölgede geçirmiştir. Mağrib'teki hayatı daha çok Merrakeş, Fas ve Endülüs'ün Kurtuba ve İsbiliyye şehirlerinde geçmiştir. O, 1217'de Doğu'ya gitmeye karar vermiş ve burada Mısır, Hicaz bölgesi ve muhtemelen Bağdat ve Şam gibi şehirlerde bulunmuştur. Merrakuşî, tarihle ilgili eserini de memleketinden binlerce kilometre uzakta, Doğu'da bulunduğu sırada, Abbasi vezirlerinden birisinin isteği üzerine yazmıştır.

Merrakuşî, eserini Endülüs tarihi diyebileceğimiz bir şekilde yazmıştır. Eserin içeriği temelde Endülüs'ün fethinden XIII. yüz yıllaşlarına kadarki dönemi anlatan, daha doğrusu müellifin de belirttiği gibi, bu dönemi özetleyen bilgiler içermektedir. Müellif, diğer taraftan da anlattıklarının merkezine kendi mensubu olduğu devlet olan Muvahhidler Devleti tarihini koymuştur. Dolayısıyla o, Muvahhidler Devleti merkezli bir Endülüs tarihi yazmış ve Muvahhidler ve Endülüs tarihi konusunda birçok konuda bizzat kendi müşahedelerine dayalı bilgiler içeren değerli bir eser yazmıştır.

Merrakuşî, edebiyatçılığı ağır basan bir kişi olduğundan, eseri tarih metni olmakla birlikte eserde çok sayıda alim ve edebiyatçının biyografisi, şiirleri ve çeşitli hikayeleri bulunmaktadır. O, tarihi olayları anlatırken olayların arkasındaki asıl nedenleri anlamaya ve anlatmaya da gayret etmiştir. Bu çalışmada Merrakuşî'nin hayatı, *el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Marib* adlı eseri, bu eserin kaynakları ve içeriği hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında onun bazı değerlendirmeleri ve tarihçilik yönü anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Abdolvâhid Merrakuşî, Mu'cib, Muvahhidler Tarihi, Mağrib, Endülüs Tarihi.

* Bu çalışmada eserin çeşitli yayınlarından Muhammed Said el-Aryân tarafından tetkiki yapılarak yayınlanan nüsha esas alınacaktır. Bkz. Merrakuşî, Abdolvâhid (ö. 647), *el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, yay. Muhammed Said el-Aryân, Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire 1963.

ABDULVAHİD MERRAKUŞİ'S WORK 'EL-MU'CİB Fİ TELHİSİ AHBÂRİ'L-AĞRİB' AND HIS HISTORIAN SIDE

Abstract

Merrakuşî was a man of letter and a historian from Maghreb. He was born in the late twelfth century in Marrakesh, where he spent the first thirty-two years of his life. His life in Maghreb was largely spent in Marrakesh, Morocco, and the cities of Andalus, Cordoba and İsbiliyye, what is now Sevilla. He decided to go to the East and lived in Egypt, the Hejaz region and probably in Baghdad and Damascus. It was during his stay in the East, thousands of kilometres from home that Merrakuşî wrote his historical work upon the request of one of the Abbasid viziers.

Because he was dominantly a man of letters, his historical work included the biographies, poems, various stories of many scholars and men of letters. In his description of historical events, he tried to understand and describe the real motivations underlying them. The present paper provides information about Merrakuşî's life, his work titled *el-Mu`cib fî Telhîsi Ahbârî'l-Marib*, and the source and content of this work. In addition, it also covers some of his evaluations and his historian side.

Keywords: Aldulvâhid Merrakuşî, Mu`cib, History of Almohads, Maghreb, History of Al Andalus.

Giriş

Muvahhidler Devleti (515-668/1121-1269), temelinde eğitim-öğretim faaliyeti bulunan bir mücadele sonucunda kurulmuştur. Devletin kurucu lideri olan Muhammed İbn Tûmert (ö. 521/1130), hayatının daha teferruatlı olarak bilinen son on beş yılını hemen hemen tamamen bulunduğu yerlerdeki insanlara eğitim vermeye tahsis etmiştir. Onun en önemli faaliyeti, etrafındaki insanların bilgi seviyesini ve dinî hassasiyetini yükselterek buna göre hareket etmelerini sağlamaya yönelik çalışmalar yapmak olmuştur. Bu çalışmalar sayesinde öncelikle kendisinden sonra yerine geçen Abdülmümin olmak üzere birçok kişiye eğitim vermiştir. Muvahhidler döneminde ondan sonra da eğitim-öğretim teşvik edilmiş, temel dinî bilgilerin öğrenilmesi zorunlu hale getirilmiştir.¹ Bu çalışmaların sonucunda hemen her alanda onların destek ve teşvikleriyle ilmî faaliyetler son derece verimli bir aşamaya gelmiştir.² Mesela müfessirlerden Kurtubî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Fertut es-Sülemî, muhaddislerden İbn Dihye el-Kelbî ve İbnu'l-Kattan el-Mağribî, fakih Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Nelensî el-Fâsî, İbn Dihye el-Kelbî, mutasavvıflardan Abdusselam b. Meşîş el-Hasenî ve Muhammed b. Arabî öncelikle isimleri sayılabilecek kişilerdendir. Yine

¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Adnan Adigüzel, *Mağrib Medeniyetinin Zirvesi Muvahhidler, Kuruluş Dönemi*, Araştırma yay. Ankara 2011.

² Merrakuşî, *Mu`cib*, 370-385; İnan, Muhammed Abdullah, *Asru'l-Murabitîn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs, I- II*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1964, II, 649; Cüllâb, Hasan, *Devletü'l-Muvahhidiyye, Esrû'l-Akîde fi'l-Edeb*, Menşûratu'l-Câmia, Dâru'l-beydâ 1985, 43 vd.

tarihçilerden Ebu Bekir es-Sanhâcî el-Beyzak, İbn Sâhibussalat ve İbnu'l-Kattan, tıp alanında Ebû Mervân Abdulmelik b. Ebu'l-A'lâ b. Zühr, Abdulmelik b. Kasım el-Kurtûbî, İbn Tufeyl, İbn Rüşd, kimyacıardan İbnu'n-Nakarat el-Ceyyânî, İbnu't-Tâtelî, edebiyat alanında da İbn Hişam el-Lahmî, İsâ b. Abdulazîz el-Cezûlî, seyahatnamesiyle meşhur olan İbn Cübeyr Muvahhidler döneminin önemli isimlerindendir.³ Diğer yandan Muvahhidler döneminde edebiyat ve şiirin teşvik edilmesiyle büyük bir Muvahhid şiir antolojisi ortaya çıkmıştır.⁴

İbn Tûmert ve onun halifesi Abdülmümin, dönemlerinin önemli âlimlerindendi. Abdülmümin aynı zamanda irticâlen şiir okuyabilecek kapasitede bir şairdi.⁵ Abdülmümin, çocuklarını da birer âlim olarak yetiştirmiş, özellikle Muvahhidî halifelerinin ikincisi Yusuf ile üçüncü halife Mansur ve onun oğlu Me'mun gibi şahsiyetler dönemin âlim ve ediplerindendi.⁶ Muvahhidlerin ikinci halifesi Ebû Yakub Yusuf, Kur'an'ı, hadis kitaplarından Buharî'nin Sahih'ini ve İmam Malik'in Muvatta'sını ezberlemişti. Onun fıkıh ve usul âlimi, Arapçayı mükemmel konuşabilen, nahiv, edebiyat, felsefe ve İslâm tarihini Cahiliye döneminden itibaren çok iyi bilen bir şahsiyet olduğu ifade edilmiştir. Ebû Yakub, felsefe konusunda çok sayıda kitap toplamış, İbn Tufeyl ve İbn Rüşd gibi büyük filozoflarla sohbet edecek kadar felsefe konularına vâkıftır.⁷ Onun 400.000 kitap kapasiteli bir kütüphanesinin bulunmaktaydı. Aynı zamanda Muvahhidler döneminde birçok kişi kendisine özel kütüphane oluşturmuştur. Menûnî bu konuda, Merrakeş ve Fas'ta özel şahıslar tarafından oluşturulmuş sekiz kütüphaneyi

³ Mehmet Özdemir, 'Muvahhidler', *DİA* (İstanbul: 2006), XXXI, 411; İnan, II, 644-726; Cüllâb, *Devletü'l-Muvahhidîyye*, 43 vd.; Harekat, İbrahim, *el-Mağrib Abre't-Tarih*, Dâru'r-Reşadi'l-Hadise, Dâru'l-beydâ 2000, 356-359; Özdemir, Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet, 229.

⁴ Cüllâb, *Devletü'l-Muvahhidîyye*, 46; Mehmet Özdemir, 'Muvahhidler', XXXI, 411; Adnan Adıgüzel, *Mağrib Medeniyetinin Zirvesi Muvahhidler Halife Yakup Mansur Dönemi*, Araştırma yay., Ankara 2013, 91.

⁵ İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdulvahid Şeybânî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Tarih*, haz. Muhammed Yusuf ed-Dukak, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2003, X, 451; İbn Haldun (ö. 808/1406), *Tarihu İbn Haldun*, haz. H. Şehade, Süheyl Zekâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000, VI, 226; Nâsirî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Halid, *Kitabu'l-İstiksâ li Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, haz. Cafer Nâsirî, Muhammed Nâsirî, Darulbeydâ 1954, II, 120; Neccâr, Abdülmecid, *Mehdi İbn Tûmert Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Mağribî Sûsî*, Beyrut 1989, 132 vd; Adıgüzel, *Muvahhidler Kuruluş*, 90, 91.

⁶ İbnu Sahibussalat, Abdulmelik b. Muhammed (ö. 595-600/1198-1203), *el-Mennu bi'l-İmame'ti ale'l-Mustadafine bien Caalehumu'llahu Eimmeten ve Caalehumu'l-Vârisîn*, Yay. Abdulhadi et-Tâzî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Bağdat 1979, 229, 230, İbn Ebî Zer el-Fâsî (ö. 727/1327), *el-Enisü'l-Mutrib bi Ravdi'l-Kirtas fî Ahbâri Mulûkü'l-Mağrib Târihu Medinetü Fâs*, Dâru'l-Mansur, Rabat 1972, 173, 203, 206, 207, 216, 249; Harekât, *Mağrib*, I, 350.

⁷ İbnu Sahibussalat, *el-Mennu*, 229, 230; Merrakuşî, *Mu'cib*, 309-320; Nâsirî, *İstiksâ*, II, 140.

örnek vermiştir.⁸ İşte Merrakuşî de böyle bir ortamda yetişmiş bir şahsiyettir. O, Mu`cib adlı eserini bir edebiyatçının elinden çıkmış bir tarih kitabı olarak telif etmiştir. Bunun en önemli göstergesi, eserinde döneminin edebiyatçıları hakkında bilgiler vermiş ve onlardan çok sayıda örnek şiir sunmuş olmasıdır.

A. Abdolvâhid Merrakuşî'nin Hayatı

Merrakuşî hakkında kendi eseri Mu`cib'te yer alan bilgiler dışında bir şey bilinmemektedir.⁹ Bu eser içinde müellifin kendisini tanıttığı yarım sayfalık kısa bir bölüm bulunmaktadır.¹⁰ Bunun yanında müellif, eser içinde konuları ele alırken yeri geldikçe kendisi hakkında bilgiler vermiştir. Bu anlatımlardan faydalanarak çok sınırlı da olsa müellif hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz.

Müellifin hayatını anlattığı kısımda yer alan bilgilerden öğrendiğimize göre, o Merrakeş'te 7 Rebiulahir 581(8 Temmuz 1185)'de Muvahhidler Devleti'nin üçüncü halifesi Yakup Mansur dönemi (580-595/1184-1199) başlarında doğmuştur. Dokuz yaşında eğitim görmek için Fas'a geçmiş, Kur'an ilimleri ve nahiv konularında buradaki değerli alimlerden dersler almıştır. Sonra tekrar Merrakeş'e dönmüş ve bundan sonraki hayatında da Merrakeş- Fas arasında gidip gelmeye devam etmiştir. Daha sonra 603 yılı başında (Ağustos 1206), 22 yaşındayken Endülüs'e geçmiş, burada âlim, edebiyatçı ve diğer bazı önemli kişilerle tanışma imkanı bulmuştur.¹¹ Müellifin kendisini tanıtmak için ayırdığı yerde verdiği bilgiler bu kadarla sınırlıdır. Ancak o, bu bilgiler yanında, metin içinde yeri geldikçe başka bilgiler de vermektedir. Buna göre 603/1206-1207 yılında onun Merrakeş'te olduğunu öğreniyoruz. Bu bilgiye göre onun Endülüs'te bir süre kalıp aynı yıl içinde Merrakeş'e geri döndüğü anlaşılmaktadır.¹² O 606/1209-1210'da tekrar Endülüs'e geçmiş ve Kurtuba'da bulunmuştur. Burada 'üstadım, şeyhim' dediği şair Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Yahya el-Humeyrî'den dersler aldığını ifade etmiştir. Merrakuşî'ye göre, Safer 610/Haziran 1213'de 96 yaşında ölen Ebu Cafer, bilgisi ve ezberinde bulundurduğu çok yönlü birikimiyle gelmiş geçmiş en büyük alimlerden biridir.¹³

Merrakuşî, 610, 611/1213, 1214 yıllarında ise tekrar Merrakeş'te bulunmaktadır.¹⁴ Müteakiben 612, 613/1215, 1216 yıllarında tekrar Endülüs'e geçmiş ve burada Muvahhidlerin merkez olarak kullandıkları

⁸ Menûnî, Muhammed, *Hadâretu'l-Muvahhidîn*, Dâru Tubkâl, Dâru'l-beydâ, 1989, 186-188.

⁹ A. Cour, 'Abdolvâhid Ali al-Tamîmî al-Marrâkuşî', İA, İstanbul 1956, C. I, 102.

¹⁰ Merrakuşî, 446.

¹¹ Merrakuşî, 446.

¹² Merrakuşî, 312.

¹³ Merrakuşî, 379-381.

¹⁴ Merrakuşî, 305, 407, 409.

İşbiliyye'de bulunmuştur.¹⁵ Müellif, 613 yılı sonunda (Mart 1217) İşbiliyye'den ayrılmıştır. O, 614 yılı başlarında (Nisan 1217'de) Doğu Endülüs sahil şehirlerinden Mürsiye'de bulunmaktadır. O aynı yıl, Mürsiyeli arkadaşı Ali b. Hazmûn ile vedalaşarak Endülüs (Mağrib)'ten ayrılıp Doğu'ya hareket etmiştir.¹⁶ Merrakuşî daha sonra 617, 618, 619/1220-1222 yıllarında Mısır'da kalmıştır.¹⁷ O, 620/1223'de ise muhtemelen hacc farızını ifa etmek için Mekke'ye gitmiş¹⁸ ve burada bir müddet kalmıştır. Müellif 621/1224 yılında elimizde bulunan eserini yazmıştır.¹⁹ Ancak bu dönemde hangi şehirde bulunduğu tam olarak belli değildir. Ancak eserini dönemin Abbasi halifesi Nasır'ın vezirlerinden birine ithaf etmiş olmasından²⁰ yola çıkarak, onun bu dönemde Bağdat'ta olduğunu kabul edebiliriz.²¹

Merrakuşî'nin eserinden anlaşıldığına göre, Mağrib ve Endülüs'te bulunduğu dönemlerde çeşitli ilim adamları ve edebiyatçılarla birlikte olmuş, onlardan dersler almış ve dostluklar kurmuştur. O, aynı zamanda devletin ileri gelenleriyle de zaman zaman bir araya gelerek doğrudan görüşmeler yapma imkanı bulmuştur. O, 591/1195'deki Erek Zaferi sonrasında Yakub Mansur'un huzurunda şiir okuyanlardan biri olan ve ileri gelenlerin dilinden (şiirinden) çekindiklerini ifade ettiği Mürsiyeli Ali b. Hazmûn ile arkadaş olduğunu belirtmiştir. Müellif eserinde onun Yakup Mansur huzurunda okuduğu ve çok uzun olduğunu söylediği şiirin bir kısmını nakletmiştir.²² O, eserinde arkadaşlık ettiği başka şairlerden de bahsetmiş, şiirlerinden örnekler sunmuş ve onlarla birlikte karşılıklı şiirler okuduğunu ifade etmiştir.²³

Merrakuşî, Endülüs'te bulunduğu dönemde İşbiliyye valisi olan Muvahhidlerin üçüncü halifesi Yakup Mansur'un oğlu İbrahim ile 605/1208'de bir kitapçının aracılık etmesiyle görüşmüştür. Ona kendisini metheden şiirler okumuş ve daha sonraki günlerde görüşmeleri devam etmiş ve aralarında çok sıcak bir dostluk oluştuğunu belirtmiştir. Endülüs'ten ayrılmadan önce de Zilhicce 613/Mart 1217'de onunla vedalaştığını belirtmiştir.²⁴ Onun bu ve diğer bazı yerlerdeki anlatımlarından onun Muvahhidler Devleti'nin önemli yönetim kadrolarında yer alan

¹⁵ Merrakuşî, 373, 388, 410, 411, 412.

¹⁶ Merrakuşî, 370-373, 388, 390. Merrakuşî, Endülüs'teki vali, kadı ve diğer ileri gelen idarecilerin şair arkadaşı Ali b. Hazmûn'un diline düşmekten (şiirinden) çekindikleri güçlü bir şair olduğunu ifade etmektedir. Bkz. s. 374.

¹⁷ Merrakuşî, 319, 388, 406, 410.

¹⁸ Merrakuşî, 319.

¹⁹ Merrakuşî, 23, 298, 409, 412.

²⁰ Merrakuşî, 23, 24.

²¹ Aynı görüşün ifadesi olarak bkz. Hişam Ebû Remîle, *Alâkâtu'l-Muvahhidîn bi'l-Memâliki'n-Nasrâniyyeti ve'd-Düveli'l-İslâmiyyeti fi'l-Endelüs*, Dâru'l-Furkan, Amman 1984, s. 11. (iki rakam yan yana yazıldığında karışıklığı önlemek için s. kullanılmalı)

²² Merrakuşî, 370-373.

²³ Merrakuşî, 367-370, 374-383.

²⁴ Merrakuşî, 387, 388.

Abdalmümin'in çocuklarıyla arkadaşlık ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda o, Muvahhidlerin II. halifesi Yusuf'un çocuklarının adlarını sayarken bunlardan Yahya'nın kendisinin samimi arkadaşı olduğunu ifade etmiştir. O, Yahya'dan Muvahhidlerle ilgili birçok konuda doğrudan haberler aldığını ifade etmiştir.²⁵ Belki de Merrakuşî'nin Abdalmümin'in valilik yapan torunlarına olan yakınlığı ve onlarla samimiyeti dolayısıyla onun bu valilere katiplik yaptığı da ifade edilmiştir.²⁶

Merrakuşî, Muvahhidler hükümdarlarından 1224'de sekiz ay kadar halifelik yapmış olan Abdulaziz b. Yusuf b. Abdalmümin²⁷ hakkında bilgi vermiş ve bu verdiği bilgileri herhangi birinden rivayet etmediğini, bizzat şahit olduğu olayları anlattığını belirtmiştir.²⁸ Merrakuşî, yine önemli devlet adamlarından, Halife Yusuf b. Abdalmümin'in kadılık görevi verdiği Muhammed b. Abdullah b. Tahir ile evinde görüştüğünü, onun ölümünden sonra yerine atanan Ebu İmran Musa b. İsa b. İmran'ın da kendisinin arkadaşı olduğunu belirtmektedir.²⁹ O, 610/1213'da 11-12 Şaban/26-27 Aralık, Perşembe ve Cuma günlerinde Merrakes'te Yusuf b. Muhammed'in genel biat alması olayına tanıklık etmiştir.³⁰ Merrakuşî, 611yılı başları/1214 yılı ortalarında da hükümdar Yusuf b. Muhammed (1213-1224) ile baş başa görüştüğünü, onun öfke dolu olduğunu ve kendisine bilmediği ufak tefek (cüziyyat) konularla ilgili sorular sorduğunu belirtmiştir.³¹ Onun anlattıklarından 614/1217 yılı baharında sebebini bilmediğimiz ani bir kararlar Doğu'ya gitmeye karar vermiştir. Araştırmacılar onun ülkesinden kendi isteği ile değil siyasi baskı ya da anlaşmazlıklar dolayısıyla ayrılmak zorunda kalmış olabileceğini ifade etmişlerdir.³² el-Uryân da onun Mağrib'ten ayrılma sebebini siyasi sebeplerle açıklamaya çalışmıştır. O, kitabın (Mu'cib'in) satır aralarındaki ifadelerden yola çıkarak, onun Mağrib'ten ayrılmasının hacc farizasını eda etmek ya da ilim elde etmek amacıyla değil, ülkesinin içinde bulunduğu siyasi durumdan kaynaklandığı yorumunu yapmıştır.³³

²⁵ Merrakuşî, 317.

²⁶ Hişam Ebû Remîle, 11.

²⁷ Bu Muvahhidî halifenin (Mahlu') adı bazı kaynaklarda Abdulvâhid bazı kaynaklarda da Abdulaziz olarak geçmektedir.

²⁸ Merrakuşî, 413.

²⁹ Merrakuşî, 392.

³⁰ Merrakuşî, 403-407.

³¹ Merrakuşî, 409, 410.

³² Hayreddin ez-Zirikli, (ö. 1976), *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arab ve'l-Musta'ribîne ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru'l-İlmi li'l-Âlemîn, Beyrut 2002, IV, 176; Haddû Ecdât ve Arabî el-Vâhî, 'Masâdiru Tarihi'l-Mağrib', *Mecelletu Tarihi'l-Mağrib*, Sayı 3, Rabat ty., s. 159.

³³ Bkz. el-Aryân, (Merrakuşî) Mu'cib, takdim yazısı, 10-14.

Merrakuşî, İşbiliyye'den ayrılırken burada vali olan halifenin kardeşi İbrahim'le vedalaşmış, övgüyle söz ettiği bu kişiyle o güne kadar aralarındaki dostluğun devam ettiğini ifade etmiş ve ondan duasını eksik etmemiştir.³⁴

Müellif kendisini bir edebiyatçı/şair olarak tanıtmaktadır.³⁵ Onun hakkında bilgi veren bazı yazarlar onu sadece 'tarihçi' olarak tanıtsalar da, Mu`cib'in yayıncıları onun edebiyatçı ve tarihçi olduğunu ifade etmişlerdir. Müellif, ortaya koyduğu eseriyile bizlere tarihi bilgilerle birlikte, bölgedeki şair ve alimler hakkında da bilgiler vermekte ve sık sık şiir nakletmektedir. O, eserinde rahat, edebi bir üslup kullanmıştır.³⁶ O, eğitimi esnasında şiir meclislerine katılmış, Endülüs'ün en önemli şairlerinden ve Murabıtlara katiplik de yapmış olan Ebu Muhammed Abdulmecid b. Abdûn'un (ö. 1134) ve katip ve ediplerden olan İbn Abdurabbih'in (ö. 940) şiirlerini okumuş ve ezberlemiştir.³⁷ Yine 606/1210'da Kurtuba'da bulunduğu sıralarda en büyük edebiyatçı ve alimlerden biri olarak ifade ettiği Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Yahya el-Himyerî'den dersler almış, karşılıklı şiirler okumuş ve ondan duyduğu bazı şiirleri yazmıştır.³⁸

Müellif, bu eserini Mağrib'ten ayrılmasından yedi yıl sonra, ülkesinden çok uzaklarda, Doğu'da bir yerde 621/1224'te yazmıştır. Müellifin bu eseri yazdıktan sonraki hayatı ile ilgili bilgi bulunmamakla birlikte Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920), Hayreddin Zirikli (ö. 1976) ve Kehhâle ile birlikte bu eserin yayıncısı el-Uryan onun ölüm tarihini 647-8/1249-50 olarak vermişlerdir.³⁹ Merrakuşî ve onun Mu`cib adlı bu eserinden bahseden en eski kaynaklardan biri olan Katip Çelebi de Keşfu'z-Zunûn'da onun hakkında bilgi vermemiş, sadece eser ve müellifin adını vermekle yetinmiştir. Kâtip Çelebi eserin adını '*Mu`cib fî Ahbâri Ehli'l-Mağrib*', müellifin adını da Abdolvâhid b. Ali el-Merrâkûşî olarak vermiştir.⁴⁰ Diğer birçok araştırmacı ise onun ölüm tarihi hakkında ya belirsiz bir şekilde XIII. yüzyıl ortaları ifadesini kullanmış,⁴¹ ya

³⁴ Merrakuşî, İbrahim'den bahsederken aynı yerde, peş peşe üç farklı cümlede 'Naddara'llahu vechehu', 'Rahmetu'llahi aleyhi' ve 'Kaddese'llahu rûhehu' şeklindeki dua ifadelerini kullanmıştır. Bkz. 388.

³⁵ Merrakuşî, 283.

³⁶ Ecdât ve el-Vâhî, 160.

³⁷ Merrakuşî, 141-144, 374-378.

³⁸ Merrakuşî, 379-382.

³⁹ Bağdadî, İsmail Paşa (ö. 1920), *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, yay. Kilisli Rifat Bilge ve İbnulemin Mahmut Kemal İnal, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, I, 635; Zirikli, IV, 176; Kehhale, II, 334. Mu`cib'in diğer bir yayıncısı olan Selahaddin el-Hevvârî de müellifin ölüm tarihini 647/1250 olarak vermiştir. Bkz. Merrakuşî, Ebu Muhammed Abdolvâhid b. Ali, *el-Mu`cib fî telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, yay. Selahaddin el-Hevvârî, Beyrut 2006, s. 10.

⁴⁰ Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife (ö. 1657), *Keşfu'z-Zunûn an Esmâi'l-Kutübi ve'l-Funûn*, yay. M. Şerefeddin Yaltkaya, Beyrut ty. II, 1733.

⁴¹ Abdülkerim Özeydin 'Abdolvâhid el-Merrâkûşî' *DİA*, İstanbul 1987, I, 278.

da bu konuda hiçbir tarih vermemişlerdir.⁴² Ulaşabildiğimiz kaynaklarda müellifin 621/1224 tarihinden sonraki hayatı, Mağrib'e dönüp dönmediği ve nerede ne zaman öldüğüne dair bir açıklama bulunmamaktadır.

B. 'el-Mu`cib fi Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib' Adlı Eseri

Merrakuşî, eserinin ilk sahifesinde bu eserde yazdığı bilgileri, ileri gelenlerden vezir, kadı ve alimlerden bir gruba anlattığını ifade etmiştir.⁴³ Müellif eserine başlarken isim ve unvan belirtmemekle birlikte 'Eyyühe's-seyyid' diye hitap ettiği bir kimseden övgüyle bahsetmiş, onun kendisine olan iyilik ve bağışlarını sayarak ona olan minnet duygularını ve sevgisini ifade etmiştir. O, eserini bu kimsenin kendisinden Mağrib ve Endülüs hakkında çeşitli yönlerden bilgi veren ve özellikle de Musâmide (Muvahhidler) Devleti ve devlet başkanları hakkında malumatların yer aldığı bir eser yazmasını talep etmesi üzerine, yazdığını belirtmiştir.⁴⁴ Zirikli'ye göre ondan bu eseri yazmasını isteyen kişi Abbasiler Devleti halifesi Nâsır el-Abbâsî'nin (1180-1225)⁴⁵ vezirlerinden birisidir.⁴⁶ Kitabın adından anlaşıldığına göre bu eser genel anlamda, Mağrib tarihi hakkında özet bilgi içeren bir eserdir. Ancak eserin giriş ifadelerinden ve içeriğinden anlaşılacağı gibi aslında daha çok Muvahhidler tarihi olarak yazılmıştır.

Müellif eserine başlarken Endülüs'ün sınırları, şehirleri ve 621/1224 yılına kadar Endülüs'ün siyasi, sosyal ve diğer yönlerinden bahsedileceğini ifade etmiştir. O, Endülüs'ü Mağrib'in nadide bir parçası ve buranın merkezi olarak değerlendirmiştir. Endülüs'ün Mağrib'le birleştirilmesi ve Merrakeş'e bağlanmasını Yusuf b. Taşfin gerçekleştirmiş ve Muvahhidler de bu durumu devam ettirmişlerdir.

Kitap içerik olarak iki bölüm halinde yazılmıştır. Birinci bölümde Endülüs'ün fethinden başlayarak Muvahhidlere kadar olan (711-1121) dönem hakkında özet bilgiler verilmiştir. Kitabın ikinci bölümü ise sonlarda yer alan Endülüs'ün şehirleri, akarsuları vb. konuların işlendiği küçük bir bölüm dışında tamamen Muvahhidler tarihine (1121-1224) ayrılmış ve bu kısım birinci kısma göre daha teferruatlı şekilde ele alınmıştır.⁴⁷ Müellif, Endülüs (Mağrib) tarihi hakkında Muvahhidlerin ilk yüzyılımı kapsayan dönemle ilgili bilgiler vermiştir. O, eserin ikinci bölümünün sonunda da, 'Bu

⁴² Merrakuşî, *Kitabu'l-Mu`cib fi Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib/The History of The Almohades*, yay. R. Dozy, ikinci baskı, Leiden- S.J. Brill, 1881, s. V-XX; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Yay. İstanbul 1998, 170, 171; A. Cour, 'Abdülvâhid b. Ali al-Tamîmî al-Marrakuşî (ö. 1185-?)', İA, İstanbul 1957, I, 102; Abdülkerim Özaydın, Abdülvâhid El-Merrâküşî (ö. XIII. yüzyılın ortaları), I, 278.

⁴³ Merrakuşî, 22.

⁴⁴ Merrakuşî, 23.

⁴⁵ Ebû'l-Abbâs Nâsır, Abbasiler Devleti'nin 34. halifesidir.

⁴⁶ Zirikli, IV, 176. Mu`cib'in yayıncılarından olan Muhammed Azab da eserin Nâsır'ın vezirlerinden birine ithaf edildiğini belirtir. Bkz. Azab'ın Mu`cib'i takdim yazısı, s. 6.

⁴⁷ Merrakuşî, 245-462.

kitapta 515/1121 yılında kurulan Muvahhidler Devleti'nin o güne kadar (621/1224) olan, hicri takvime göre 106 yıllık tarihi hakkında genel, özet bilgi' verdiğini belirtmiştir.⁴⁸

Genel anlamda Muvahhidler tarihi niteliği taşımasından dolayı bu eserin ilk yayıncısı olan R. Dozy, Leiden'de 1847 ve 1881'de 'The History of the Almohades' (Muvahhidler Tarihi) başlığı ile yayınlamıştır. Yine eseri Fransızca olarak Alger (Cezayir)'de 1893'te yayınlayan E. Fagnan da 'Histoire des Almohades' (Muvahhidler Tarihi) başlığını uygun görmüştür. Bu eser daha sonra 'el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib' başlığı ile Dimeşk (1324/1906), Fas (1938), Kahire (1324/1906, 1332/1914, 1949, 1963) ve Beyrut (2006)'da yayınlanmıştır.⁴⁹

Kitabın yayıncılarından el-Uryân, eser için yazdığı 21 sayfalık mukaddimede, kitabın konusu, tarihi değeri, müellifin hayatı, kitabın eksik kalan kısımları, eksiklikleri tamamlama çalışmaları gibi başlıklara yer vermiştir. Burada verilen bilgilere göre bu eserin şu anda bilinen tek nüshası İslam dünyasından bir şekilde (ç)alınarak götürülmüş olduğu yer olan Leiden'dedir. Eser ilk olarak Dozy tarafından Leiden'de 1847'de, daha sonra Mısır'da Dozy'nin yayınladığı şekilde tahkiki yapılmaksızın 'Tarihu'l-Endülüs' adıyla, en az iki kez basılmıştır. Aynı şekilde Dozy de 1881'de Leiden'de eseri ikinci defa yayınlamıştır. Daha sonra Muhammed el-Fasî'nin tahkikiyle Fas'ta 1938'de tekrar yayınlanmıştır.⁵⁰

El-Uryân, eserin başlarında yirmi varaklık bir kısmın eksik olduğunu belirtmekte ve kaybolan kısmın kitaptaki Endülüs tarihinin 180-350/797-962 yılları ile ilgili bölüm olduğunu ifade etmektedir. el-Uryân, eserin eksik kalan bu kısmını Merrakuşî'nin eserinin bu bölümü yazarken kaynak olarak kullandığı Ebu Nasr el-Humeydî'nin *Cezvetu'l-Muktebes fî Zikri Velâti'l-Endelüs*⁵¹ adlı eserinden aldığı bilgilerle tamamlamaya çalıştığını ifade etmiştir. Humeydî'nin eseriyle bu eseri karşılaştırdığımızda, daha ilk sayfalardan itibaren iki eserdeki bilgilerin aynı içerikte olduğu görülmektedir.⁵² el-Uryân, eserin eksik varakları yerine kendisi tarafından eklenen kısımlarının köşeli parantez içerisinde yazıldığını da belirterek müellife ait olan kısımla kendi ekledikleri kısmın ayrılması ve bilinmesi

⁴⁸ Merrakuşî, 414.

⁴⁹ Abdulkemim Özeydî, 'Abdolvâhid Merrâküşî', *DİA*, İstanbul 1988, I, 278. Kaynakça da eserin Arapça olarak farklı yayınları ile ilgili bilgi verilmiştir.

⁵⁰ Merrakuşî, 15, 16.

⁵¹ el-Humeydî, Ebu Abdullah Muhammed b. Futûh b. Abdullah (ö. 488/1057), *Cezvetu'l-Muktebis fî Tarihi Ulemâi'l-Endelüs*, yay. Beşşar Avvâd Ma'rûf ve Muhammed Beşşâr Avvâd, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus 2008.

⁵² Mu'cib'de kitabın ilk sayfelerinde yer alan Endülüs'ün fethi ile ilgili kısım ve devamındaki anlatımlar karşılaştırıldığında, Humeydî'nin naklettiği bilgilerin Merrakuşî tarafından da aynen iktibas edildiği görülmektedir. Bkz. Merrakuşî, Mu'cib 33 vd.; Humeydî, Muktebis, 23 vd. Merrakuşî de bu esere atıfta bulunarak anlattığı konuların kaynağını belirtmiştir. Bkz. Merrakuşî, 122.

konusunda yardımcı olmuştur. el-Uryân, böylece kitabın daha önceki baskılarından farklı olarak eksikliklerinin giderilerek tam metin olarak basılmasını sağlamaya çalıştığını belirtmiştir.⁵³ el-Uryan, eksikliklerin tamamlanması anlamında ikinci bir iş olarak kitap sonuna bir eklemeye daha bulunmuştur. O, bu eserin Muvahhidler tarihi niteliğinde olduğunu, ancak müellifin eserini Muvahhidler Devleti yıkılmadan yaklaşık elli yıl önce yazmış olması dolayısıyla bu devletin son dönemlerinin eserde yer almadığını, eksik kalan bu dönemle ilgili bilgileri kendisinin özetleyerek kitabın sonuna eklediğini ifade etmiştir.⁵⁴

Müellif eserini, ya bizzat yaşadığı/karşılaştığı, ya da yaşayanlardan aldığı bilgilerle veya bu konudaki rivayetlerden yola çıkarak yazdığını ifade etmiştir. Burada ayrıca eseri kendisine ithaf ettiği kişiye, eseri yazma aşamasında içinde bulunduğu imkanların kısıtlılığı ve kendi özel durumundan kaynaklanan eksiklikleri dile getirerek, özür beyanında bulunmuştur. Bu anlamda öncelikle konuları anlatma konusunda ifade gücünün istenilen anlamda güçlü olmadığını, eseri yazmak için gerekli olan yazılı kaynakların bulunmadığını ve bütün bunlarla birlikte zihninin dağınık olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ Onun bu özür beyanına rağmen bu eser Mağrib tarihi hakkında yazılan müstesna, nefis bir eser olarak kabul edilmiştir.⁵⁶ Yine eserin yayıncısı el-Uryân bu eserin Muvahhidler tarihi asıl kaynaklarından eşsiz bir kitap olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

Eser Muvahhidler Devleti hâkimiyetinde olan coğrafyadan çok uzaklarda, doğuda bir şehirde, muhtemelen Abbasiler Devleti başkentinde kaleme alınmış olduğundan, Muvahhidler devlet ricaline yağ çekme, onları överek onlardan bir menfaat elde etme ya da onların kendisine verecekleri bir zarardan korkarak hareket etme diye bir mülahaza söz konusu değildir. İşte bu şartlar altında yazılan bu eserin olabildiğince tarafsız, objektif ve samimiyetle ve doğru bir şekilde yazılmış olduğunu kabul edebiliriz.⁵⁸ Yani bu eser, herhangi bir korku veya ödül beklentisi olmadan, bir bilgiyi, tarihî ve edebî birikimi yine onlarla doğrudan ilişkisi olmayan, menfaatlerinin doğrudan çakıştığını düşünmediğimiz üçüncü şahısları bilgilendirmeyi amaçlayan bir eser olarak kaleme alınmıştır. Yine bu eser, özel istek üzerine gerekli hazırlıklar yapılmadan, biraz da doğaçlama diyebileceğimiz bir şekilde yazılmış olmalıdır. Yani anlatılan konular üzerinde uzun uzun

⁵³ Merrakuşî, 16-20, 21, 415.

⁵⁴ el-Uryân'ın bu eklemesi çok kısa bir özet niteliğindedir. Muvahhidlerin 1224-1269 arası dönemdeki devlet başkanları hakkında çok kısa bilgiler verilmiştir. Bkz. Merrakuşî, Mu'cib, 415-419.

⁵⁵ Merrakuşî, 24.

⁵⁶ Selahuddîn el-Hevvârî, Mu'cib, 5.

⁵⁷ el-Aryân, Merrakuşî, Mu'cib, 3.

⁵⁸ Haddû ve el-Vâhî tarafından kaleme alınan 'Masâdiru Târihi'l-Muvahhidîn' başlıklı yazıda da bu eserle ilgili benzer bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Bkz. *Mecelletu Tarihi'l-Mağrib*, Sayı: 3, Rabat ty. s. 159.

düşünülerek yazılmış bir metinden çok, sanki müellif zihninde taşıdığı birikimi hızla bir çırpıda yazıya geçirmiştir. Eserdeki rahat üslup, zaman zaman konuların birbiri içine girmesi, özellikle Murabıtlar ve Mulûku't-Tavâif ile ilgili bilgi verilmesi esnasında geri dönüşler yapılarak anlatılması bunun göstergesi olarak kabul edilebilir.

Müellif, zaman zaman anlattığı bir haberle ilgili olarak '*... denilmiştir. Ancak doğrusunu Allah bilir*' diyerek verdiği haber konusundaki şüphesini, yani anlatılanların doğru olmayabileceğini de ifade etmiştir.⁵⁹ Bazen de bir konudaki olayın arkasındaki gerçeği tahminen '*zannediyorum ki...*' ifadesini kullanmıştır.⁶⁰ Ancak o çoğu zaman verdiği malumata bizzat şahitlik ettiğini veya duyduğunu belirterek naklettiği bilginin doğruluğuna vurgu yapmıştır. Bazen de hatırında kaldığı kadarıyla bilgi verdiğini, bazı şeyleri unuttuğu vb. ifadeler kullanmıştır. O, özellikle Muvahhidlerle ilgili bölümü anlatırken daha çok kendi şahitliği ya da bu konuda birinci elden bilgi veren kişilere dayalı bilgileri aklında kaldığı, hatırlayabildiği kadarıyla aktardığını belirtmiştir. Müellifin anlatımlarındaki bu tür ifadelerini şöyle özetleyebiliriz;

Müellif bazen bir konuyu anlattıktan sonra '*Bu konuda aklımda kalanlar bunlar*' diyerek yazdıklarının doğrudan aklında kalan bilgilere dayalı olduğunu ifade etmiştir. Endülüs Emevileri tarihini özetledikten sonra da '*Endülüs'te hakim olan Emeviler hakkında bize ulaşan bilgiler özet olarak bu şekildedir*' diyerek konuyu bitirmiştir.⁶¹ Merrakuşî, bazen de naklettiği bilgiyi başkalarından duyduğunu söylemiştir. Mesela; '*Ebu Mervan b. Hayyan, Ahbâru'l-Endelüs'ünde anlatıldığına göre...*', '*Bana güvenilir bir kanaldan gelen habere göre...*' ya da, '*Telemsan*⁶² *alimlerinden bazılarının bana bildirdiğine göre...*', '*Olayın tanıklarından güvenilir birinin bana anlattığına göre...*', '*Olaya tanıklık edenlerden bazı kimselerin bana haber verdiği göre...*', '*el-Fakih el-Mütefennin Ebu'l-Kasım'ın bana söylediğine göre ...*', '*Birçok kanaldan bana ulaşan bilgilere göre ...*', '*Muvahhidler ileri gelenlerinden bazılarının bana ders verdikleri sırada söylediklerine göre...*', '*Yusuf'un çocuklarından görüştüğüm Ebu Zekeriyya Yahya, Ebu Abdulah, Ebu İbrahim ve diğer bazılarının bana bildirdiğine göre...*', '*Ebu Muhammed Abdulmelik eş-Şezûnî'nin bana bildirdiğine göre...*', '*İbn Rüşd'ün öğrencisi fakih Üstaz Ebu Bekir'in bana bildirdiğine göre...*', '*Yusuf b. Abdülmümin'in öldüğü sırada orada bulunan kişilerden birinin bana söylediğine (bildirdiğine) göre...*', '*Yusuf b. Abdülmümin'in oğlu Yahya'nın bana anlattığına (bildirdiğine) göre...*', '*Bana ulaşan bilgiye göre.../Yusuf b. Abdülmümin'in oğlu Yahya 603/1206 yılında Merrakeş'te bana onun şu şiirini okudu:...*', '*Ebu'l-Abbas Ahmed b.*

⁵⁹ Merrakuşî, 157, 306, 345, 368 (قيل... اعلم فانه)

⁶⁰ Merrakuşî, 390.(اظن ...)

⁶¹ Merrakuşî, 70, 110.

⁶² Telemsan, bugünkü Cezayir sınırları içinde kalan, sahile ve Fas sınırlarına yakın önemli bir şehir.

İbrahim'in Kabe civarındayken bana bildirdiğine göre..., *'Tinmellel'de*⁶³ *ziyarete bulunan Yakup ve Türk heyeti ile ilgili olayları görenlerden birinin anlattığına göre...*, *'Sahih bir kanaldan bana ulaşan bilgilere göre...*, *'Telemsan'ın ileri gelenlerinden birinin anlattığına göre...*, *'Görgü tanıklarından güvenilir bir kişiden doğrudan aldığı habere göre...*' gibi ifadelerle anlattığı olayların bilgi kaynağı ile ilgili açıklamalar yapmıştır.⁶⁴

Müellif bazen anlatmakta olduğu konuyla ilgili bazı şeyleri (mesela şiirlerin bir kısmını) unuttuğunu ifade eder,⁶⁵ bazen de bir olayı gördüğü, duyduğu ve bunlardan aklında kaldığı veya anladığı kadar aktardığını ifade eder. Mesela; *'Ceyyan'a*⁶⁶ *Abdullah isimli biri (babasının adını bilmiyorum) hakim olmuştu...*, *'Bu şiirden hatırımda şu iki beyitten başka bir şey kalmadı...*, *'Onun (er-Rasâfi) şiirini onunla görüşenlerden aktarıyorum...*, *'Bu hikayeyi (Muvahhidlerin ilk halifesi) Abdülmümin'in torunu Musa b. Yusuf'un yazmış olduğu bir metinde gördüm...*, *'Bildiğim kadarıyla...*, *'Bu konuda bilgim yok...*, (Yakup Mansur'un katiplerinden bahsederken) *'Adını unuttum...*, *'Onun akıbetinin ne olduğunu bilmiyorum...*, Yakub'un furû'a ait kitapların yakılmasını emrettiğinden bahsederken *'O zaman ben Fas'taydım ve olaya bizzat şahit oldum'* gibi ifadeler kullanmıştır.⁶⁷

Merrakûşî, Muvahhidlerin en önemli kâtibi ve aynı zamanda iyi şairlerden olan Züveylî ile birlikte Yusuf b. Abdülmümin'in oğlu Yahya'nın tertip ettiği bir toplantıya katıldığını belirtmiştir. Halife Yakup b. Yusuf'un Kafsa'yı⁶⁸ tekrar aldıktan sonra (585/1189) tertip edilen bir kutlama toplantısında şairler onu metheden şiirler okumuşlardır. Burada bulunan kâtiplerden ve aynı zamanda bir şair olan İbrahim ez-Züveylî, halifeye sunduğu kasidesini okurken; *'Lemmâ zenet...*' diye başlayan mısraı okuyunca kendisini bir gülme tuttuğunu, bunu saklamak için yüzünü kapattığını ancak gülmesi belli olduğundan dolayı Züveylî'nin kendisine: *'Neyin var?'* diye sorduğunu ifade eder. Müellif olayın devamını anlatırken; *'Kendimi tutamadım, kahkahayla güldüm. Buna bozuldu ve ben de onun öfkelenmesinden çekindim ve o anda aklıma gelen (kötü anlam)ı söyledim. Bunun üzerine bana kızarak 'Senin işin gücün şeytanlık, oyun eğlenceden başka düşündüğün bir şey yok' dediğini nakletmiştir.*⁶⁹

⁶³ Tinmellel, Mağrib'te (Fas'ta), Merrakeş'in güneyinde, Atlas Dağları üzerinde, Muvahhidlerin ortaya çıktığı bölgede onların ilk merkezleri.

⁶⁴ Merrakûşî, 206, 245, 247, 250, 261, 270, 275, 300, 355, 301, 309, 310, 314, 334, 335, 312, 369, 247, 250, 261,...

⁶⁵ Merrakûşî, 206.

⁶⁶ Ceyyan, Güneydoğu Endülüs'te sahile yakın bir şehir.

⁶⁷ Merrakûşî, 280, 283, 290, 302, 323, 339, 343, 354.

⁶⁸ Bugün Tunus sınırları içinde yer alan, Tunus'un güneyinde, Gabes Körfezi'nin batısında yer alan bir şehir.

⁶⁹ Merrakûşî, 351. Beytin Arapçası şöyledir: *'محصنة الامر تحت هي / بالحصب الشرع اتباع حصبتموها 'و زنت لما*

Müellif Muvahhidler döneminde yetişmiş bir şahsiyet olduğu halde, Muvahhidlerin ortadan kaldırdığı Murabitlar hakkındaki anlatımlarında saygıyı elden bırakmadığı gibi, özellikle de büyük devlet adamı Yusuf b. Taşfin'in Endülüslülerin gönlünde taht kurduğunu belirtir. Yusuf'tan sonra yerine geçen oğlu Ali hakkında da genel anlamda olumlu bir anlatım söz konusudur.⁷⁰

Merrakuşî, kitabında anlattığı bilgilerden bir kısmının daha önce yazılmış eserlere dayandığını belirtmiştir. Bu anlamda özellikle ilk bölümde anlattıklarının çoğunu Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Nasr el-Humeydî'nin eserinden naklettiğini belirtmiştir. Yine Ebu Ubeyd el-Bekrî el-Endülüsi el-Kurtubî'nin *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserini de kaynak olarak kullanmıştır.⁷¹

Müellif eserinde zaman zaman anlattıklarının kaynakları anlamında devletin en üst tabakalarında yer alan kişilerle veya bu kişilerle irtibatı olanlarla görüşme imkanı bulduğunu belirtmiştir. Mesela, 595/1199'da Muvahhidlerin IV. halifesi Muhammed b. Yakub'a biat sunmak için gelen heyetlerle görüşmüş ve bu çerçevede heyetteki bazı kişilerle tanışmış ve karşılıklı şiirler okumuştur.⁷² Yine Muvahhidlerin ilk halifesi Abdülmümin'in vezirlerinden Ebu Cafer'in torunu (el-fakih el-mütefennin) Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi Cafer'den nakilde bulunmuştur.⁷³ Bazı haberleri Abdülmümin'in torunu olan Yahya b. Yusuf'tan ve yine bir başka yerde de onun diğer bir torunu Musa'nın yazdığı eserden naklettiğini ifade etmiştir.⁷⁴ Merrakuşî, anlattıklarından bir kısmını da eğitimi esnasında Muvahhidlerin ileri gelenlerinin kendi tarihleri hakkında verdikleri derslerden öğrendiğini ifade etmiştir.⁷⁵

C. Eserin İçeriği

Daha önce de belirtildiği gibi kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, "Muvahhidler Döneminden Önce Mağrib", İkinci bölüm ise "Mağrib ve Endülüs'te Muvahhidler Devleti" başlığını taşımaktadır. Kitapta ayrıca İbn Hazm ez-Zâhirî, Abdülmecid b. Abdûn, Ebû Bekr b. Zühr, Ebu'l-Velid b. Zeydûn, Ebubekir b. Ammar, Ebubekir ed-Dânî, İbnu't-Talîk, el-Esammu'l-Mervânî, İbn Tufeyl, İbn Rüşd gibi dönemin alim ve edebiyatçıları hakkında bilgiler verilmiştir.⁷⁶ Bu arada adları sayılan kişilerle ilgili bol bol şiir

⁷⁰ Merrakuşî, 191-199, 226, 227, 235.

⁷¹ Merrakuşî, 74, 122, 141, 259. Be eser, 1837'de M. Le Marechal Conte Rondon tarafından neşredilmiş, daha sonra Kahire'de Dâru'l-Kitâbi'l-İslami tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır.

⁷² Merrakuşî, 145, 146.

⁷³ Merrakuşî, 267, 270.

⁷⁴ Merrakuşî, 297, 302.

⁷⁵ Merrakuşî, 301.

⁷⁶ Merrakuşî, 93-97, 128-147, 162-189, 211-217, 284-286, 311-316.

nakledilmiştir. Kitabın yarıya yakın kısmı şiirlerden oluşmaktadır. Şimdi kitabın içeriğini özet olarak vermeye çalışalım.

1. Birinci Bölüm: Muvahhidler Döneminden Önce Mağrib

Kitapta ilk olarak takdim yer almış, eserin kendisine ithaf edildiği kişiye övgüler ve sonrasında eserin yazılış gerekçesi ve yazılması esnasında karşılaşılan güçlükler dile getirilmiştir. Burada öncelikle Endülüs'ün Mağribu'l-Aksâ'nın bir devamı, bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Yine Endülüs'ün konumu, sınırları, şehirleri, bir uçtan diğer uca olan uzaklığı, buradaki Hıristiyan ve Müslüman bölgeler konusunda bilgi verilmiştir.⁷⁷ Daha sonra Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethi öncesi durumu ve fetih hakkında bilgiler verilmiş Endülüs'te Tuleytula'da Hz. Süleyman'dan kaldığı rivayet edilen altın, gümüş ve diğer değerli madenlerle süslenmiş bir masa ele geçirildiğini ve bu masanın Şam'daki Emevi halifesi I. Velid'e (705-715) götürüldüğünü anlatmıştır.⁷⁸ Endülüs fethedildikten sonra, 756 yılında Endülüs Emeviler Devleti kuruluncaya kadar İfrikiyye valiliğine bağlı olarak yönetilmiştir. Bu bölümde burada görev yapan valiler ve Endülüs'e ulaşmış olan tabiinden olan beş kişi hakkında kısaca bilgi verilmiştir.⁷⁹

Bu bölümde, Emeviler Devleti'nin yıkılmasından sonra Emevi prensi Abdurrahman'ın Endülüs'e geçerek Endülüs Emevi Devleti'ni kurması ve kişiliği hakkında bilgi verilmiştir. Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur'un (754-775) yanında Endülüs Emevi Devleti'nin kurucusu Abdurrahman (756-788) hakkında konuşulduğunda '*O Kureyş'in Şahin'idir*' dediğini nakletmiştir.⁸⁰ Daha sonra diğer Endülüs Emevi Devleti hükümdarları hakkında kısa kısa açıklamalar yapılmış, bu devlette ortaya çıkan sıkıntılar ve devletin yıkılma süreci anlatılmıştır. Devletin yıkılmasından sonra gelişen siyasi olaylar ve Muluku't-Tavâif çerçevesinde ortaya çıkan Abbâdiler, Hûdiler, Âmirîler, Zi'n-nûnîler, Eftâsiler gibi emirlikler hakkında bilgi verilmiştir.⁸¹ Murabıtların Endülüs'e geçmeleri süreci diğer konulara göre daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu çerçevede Yusuf b. Taşfin'in Endülüs'e davet edilmesi, Zelleka Savaşı ve burada elde edilen zaferin Endülüslüler üzerindeki olumlu etkileri, Yusuf b. Taşfin'e karşı oluşan büyük muhabbet ifade edilmiştir. Ayrıca Murabıtların Muluku't-Tavâife son vermeleri ve Endülüs'ü kendilerine bağlamaları, onların Hıristiyanlara karşı sürdürdükleri cihat hareketi ele alınmıştır.⁸²

Müellif, Murabıtlar hükümdarı Ali b. Yusuf dönemi hakkında bir değerlendirme yaparak onun fakihlere verdiği değer ve her işte mutlaka onların onayını aldığını belirtmiştir. Yine bu dönemde ortaya çıkan kelam ve

⁷⁷ Merrakuşî, 27-31.

⁷⁸ Merrakuşî, 35.

⁷⁹ Merrakuşî, 35-37.

⁸⁰ Merrakuşî, 40.

⁸¹ Merrakuşî, 105-190.

⁸² Merrakuşî, 147, 190-211, 225-241.

felsefe düşmanlığı, ilim namına sadece Malikîlik Mezhebinin fûrû'a ait kitaplarının okutulması, diğer kitap ve bilgilerin yasaklanması dile getirilmiştir. Kelam ve kelamla ilgili kitaplar yasaklanmakla kalınmamış, bu kitapları bulunduranlar da cezalandırılmıştır. Yine bu dönemde İmam Gazali'nin İhya'sı yakılmıştır. Bütün bu uygulamalar normal olarak düşünce sisteminin kaybolması yanında (hüküm kaynağı anlamında) Kur'an ve sünnet de unutulmuştur.⁸³

Bu bölümün sonunda Murabıtlar'ın yıkılma sebepleri ele alınmış, bu aşamada ülkede karışıklıkların ortaya çıkması, birçok kişinin kendini hükümdar yerine koymaya başlaması ve kendilerini hükümdarlığa daha layık görmeleri, kadınların yönetimde etkinliklerinin iyice artması, Murabıtların asıl kabilesi olan Lemtûneli kadınların ve diğer ileri gelenlerin her türlü yolsuzluk ve diğer kötü işlere karışmaları dile getirilmiştir.⁸⁴

2. İkinci Bölüm: Mağrib ve Endülüs'te Muvahhidler Devleti

İkinci bölüm, başlangıcından 621/1224 yılına kadar Muvahhidler Devleti tarihinin anlatıldığı bir bölümdür. Bu bölümde müellif, anlattığı olayları genellikle kendi şahitliğine, ya da bizzat olayı yaşayan, aynı dönemde yaşamış olanların şahitliklerine dayanarak anlatmıştır. Kitabın birinci bölümü bu bölümün altyapısını oluşturmak için yazılmıştır.

Burada ilk olarak Muhammed b. Tûmert'in 515/1121'de Mehdi olarak biat alması ve Murabıtlara karşı siyasi ve askeri mücadele başlatması bilgisi verilmiştir. Daha sonra İbn Tûmert'in hayatı hakkında bilgi verilmiş, bu çerçevede Doğu'ya seyahati ve Doğu'dan ülkesine dönüşü anlatılmıştır. Bu kapsamda onun İskenderiye'den Mağrib'e hareketi, Mağrib'te Kuzey Afrika boyunca yürüttüğü faaliyetleri, karşılaştığı zorluklar, Abdülmümin'le karşılaşması, Merrakeş'te Murabıtlarla olan ilişkileri ele alınmıştır. Yine Merrakeş'ten ayrılarak Sûsulaksâ'ya⁸⁵ geçmesi ve buradaki dinî ve siyasi faaliyetleri, adamlarını teşkilatlandırması ve mehdi olarak biat alması gibi konular anlatılmış, Murabıtlara karşı yürütülen siyasi ve askeri mücadele, Mehdi'nin ölümü, ölmeden önce tabilerine vasiyeti ve Abdülmümin'e biat edilmesi özetlenmiştir.⁸⁶ Bölümde daha sonra Abdülmümin'in hayatı ve faaliyetleri ele alınmış, bu çerçevede, doğumu, şahsiyeti, çocukları, vezirleri, katipleri, kadıları hakkında bilgi verilmiştir. Yine Onun Murabıtlarla

⁸³ Merrakuşî, 235-237.

⁸⁴ Merrakuşî, 235-241.

⁸⁵ Sûsulaksâ, Muvahhidler hareketinin tam teşekkül edip siyasi olarak Murabıtlara karşı harekete geçtiği bölgedir. Burası Fas'ın güneyinde, yukarı Batı Atlas Dağları üzerinde büyük masamsı bir yapıya sahip, yüksek bir alandır. Burada büyük yaylalar, derin vadiler, sarp boğazlar ve yüksekliği 4.165 metreye varan zirveler vardır. Bu bölge, uzunluğu 200, eni ise 40-100 km arasında değişen üçgenimsi bir yapıya sahiptir. Alanı yaklaşık olarak 20.000 km²'dir. Bkz. *Meydan Larousse*, İstanbul 1987, IV, 520; Prevençal, L. "Sûsulaksâ", *İA*, İstanbul 1970, XI, 73-76

⁸⁶ Merrakuşî, 245-264.

mücadelesi, Mağrib ve Endülüs'e hakim olması ve bu süreçte Endülüs'teki siyasi durum, dağınıklık, yaşanan bazı olaylar, İfrikkiye ve Endülüs'te yapılan savaşlar hakkında bilgiler verilmiştir.⁸⁷ Bu arada Abdülmümin'in hayatının ilk dönemlerinde yaşadığı bazı sıkıntılı durumlar ve onun vefakârlığı örnek olaylar üzerinden açıklanmış, onun İfrikkiye seferi ve Trablusgarp'a kadar olan bölgeyi ülkesine katması ve vefatı hakkında bilgi verilmiştir.⁸⁸

Abdülmümin'in ölümünden sonra oğlu Yusuf (1163-1184) biat almıştır. Burada Yusuf'un eğitimi, ilmî seviyesi, şahsiyeti, vezirleri, katipleri, hacibi, kadıları ve çocukları hakkında bilgi verilmiştir.⁸⁹ Merrakuşî, Yusuf'un Endülüs ve Mağrib'ten topladığı kitaplarla büyük bir kütüphane kurduğunu, özellikle tabii ilimlerde öne çıkanlar olmak üzere alimlerle toplantılar tertip ettiğini anlatmıştır.⁹⁰ Burada Yusuf döneminde devletin haraç gelirlerinin artması, Türklerin Muvahhidlerin⁹¹ gücüne etkin bir şekilde katılmaları, Endülüs'te Şenterin⁹² kuşatması ve bu kuşatma esnasında Yusuf'un yaralanarak ölmesi anlatılmıştır.⁹³

Yusuftan sonra Muvahhidler halifesi olarak biat alan halife Yakub Mansur'un (1184-1199) hayatı, karakteri, çocukları, vezirleri, hacipleri, katipleri ve kadıları hakkında bilgi verilmiştir. Rabat şehrinin kurulması, Muvahhidlerin önemli rakiplerinden Endülüs'te Mayurka adalarında hakim olan, İbn Gâniye ve İfrikkiye'deki faaliyetleri Yakub'un İfrikkiye seferi ve İbn Gâniye'yi mağlup etmesi, bu arada aile içinde Yakub'a karşı ihtilal girişimleri ve sorumluların cezalandırılması anlatılmıştır.⁹⁴ Ayrıca Yakub'un kadılara Kitap ve Sünnete göre hüküm vermeyi zorunlu hale getirmesi ve bölgedeki hakim mezhep olan Malikîlerin fûrû'a ait kitaplarını yaktırmasını dile getirilmiştir.⁹⁵

Muvahhidlerin Endülüs'teki faaliyetleri çerçevesinde, Yakub'un Endülüs'e geçerek Şilb⁹⁶ ve çevresini işgal etmiş olan Portekiz krallığına

⁸⁷ Merrakuşî, 235-292.

⁸⁸ Merrakuşî, 296-307.

⁸⁹ Merrakuşî, 308-320.

⁹⁰ Merrakuşî, 311.

⁹¹ Mısır'daki Eyyubiler Devleti'ne mensup komutanlardan Karakuş, o zamanlar Muvahhidler hakimiyetinde olan Trablusgarp ve devamındaki Cerbe körfezi çevresinde, Muvahhidlerle savaş halindeki Benî Gâniye'ye mensup güçlerle işbirliği yapmıştır. Muvahhidler güçlerinin bu bölgede tekrar hakimiyet sağlaması (1186) ve Türklerle anlaşmasıyla, buradaki Türk birliği de Muvahhidler gücüne katılmıştır. Bkz. Merrakuşî, 346, 347; Nuveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdulvehhab (ö. 733/1333), *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Yay. Abdulmecid Turhuynî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004, XXIV, 181.

⁹² Şenterin, şu anda Portekiz toprakları içinde, Lizbon'un doğusunda yer alan bir şehir.

⁹³ Merrakuşî, 328-335.

⁹⁴ Merrakuşî, 336-354.

⁹⁵ Merrakuşî, 354-356.

⁹⁶ Güneybatı Endülüs'te, İşbiliyye (Sevilya)'ın batısında Atlas Okyanusu sahiline yakın bir noktada bulunan Endülüs şehri.

karşı mücadele etmesi ve burayı geri alarak Mağrib'e dönmesi, daha sonra Endülüs'te Müslümanların uzun bir aradan sonra elde ettikleri en önemli ve son büyük zaferi olan Erek Savaşı anlatılmıştır. Bu çerçevede Erek Zaferi öncesindeki bazı hazırlıklar ve şairlerin konu ile ilgili şiirleri, bu sırada gelişen bazı olaylar anlatılmıştır. Yine Yakub'un yönetim anlayışı, halk, esnaf ve alimlerle ilişkisi, fakir ve yetimlere sahip çıkması, bu çerçevede çocuklar için sünnet kampanyası düzenlemesi, bol bol sadaka dağıtması, hastaneler yaptırarak hastaları tedavi ettirmesi anlatılmıştır.⁹⁷ Diğer yandan Yakub'un Mısır ve çevresinde bir takım kötülükler ve bidatlerin yaygınlaştığı şeklindeki bilgilere sahip olduğu ve bu kötülükleri ortadan kaldırmak için bölgeye sefer düzenlemeyi düşündüğü ifade edilmiştir.⁹⁸ Yakub'un halifeliği döneminde 582/1186 ya da 583/1187'de Mağrib'e Mısır'dan (Eyyubilerden) bir heyet geldiği ve Yakup tarafından bu heyetin en iyi şekilde karşılandığı ve ağırlandığı ifade edilmiştir. Yine Muvahhidlerle birlikte bulunan Oğuz(Türk)ların Muvahhidler tarafından kendileriyle eşit tutulduğu, onlara diğer gruplara göre ayrıcalıklı davranıldığı ve geniş iktalar verildiği belirtilmiştir. Merrakuşî, Mısır heyetinde bulunan Şaban isimli Türkün çok temiz, nezaketli, hoş sohbet biri olduğunu belirtmiştir.⁹⁹

Merrakuşî, diğer kaynaklarda göremediğimiz halife Yakub'un Mehdî İbn Tûmert'in masumiyeti anlayışını kabul etmediğini ifade eden bir bilgiyi nakletmektedir. O, bir sohbet esnasında '*ilim olarak neler okudun*' diye sorduğu bir kişinin, Kur'an ve Sünnet'ten önce İbn Tûmert'in eserlerini okuduğunu ifade etmesine tepki göstererek o kişiyi azarladığını belirtmiştir.¹⁰⁰

Kitapta İbn Rüşd'e atfedilen bir ifadeden dolayı Kurtuba'da bazı alimler tarafından şikayet edildiği, hesaba çekildiği ve eğitim faaliyetlerinin yasaklandığı ve kendisinin de sürgün edildiği dile getirilmiştir. Buradaki sorgulamadan sonra İbn Rüşd'ün okuttuğu kitaplarından tıp, matematik, astronomi, gece ve gündüz vaktin ölçülmesini anlatan kitaplarla, kıblematik diyebileceğimiz kibleyi bulmaya yarayan bilgileri içeren kitaplar dışındakilerin yakıldığı ifade edilmiştir. Bu olaydan sonra (593/1197) Yakup Endülüs'ten Mağrib'e geçmiş, başkent Merrakeş'e varmış ve İbn Rüşd'e verilen cezayı da kaldırarak onun Merrakeş'e gelmesi, eğitim faaliyetlerine devam etmesi sağlanmıştır. Ancak bu olaylardan kısa zaman sonra 594/1198 yılı sonlarında İbn Rüşd, bundan kısa bir zaman sonra 595 yılı Safer'inde de (Aralık 1198) halife Yakup vefat etmiştir.¹⁰¹

Halife Yakup Mansur, ömrünün sonlarına doğru Yahudilerin kıyafetleriyle Müslümanlardan tamamen ayrılması için zorunlu kıyafet

⁹⁷ Merrakuşî, 356-365.

⁹⁸ Merrakuşî, 360.

⁹⁹ Merrakuşî, 365-368.

¹⁰⁰ Merrakuşî, 368, 369.

¹⁰¹ Merrakuşî, 382, 384-385.

uygulaması getirmiştir. Bu uygulama onun ölümünden sonra biraz yumuşatılarak sadece sarı başlık ve gömlek giyilmesiyle sınırlandırılmak suretiyle devam ettirilmiştir.¹⁰²

Yakub'un yerine halife olarak oğlu Muhammed (1199-1213) biat almıştır. Kitapta onun özellikleri, çocukları, vezirleri, hacipleri, katipleri ve kadıları hakkında bilgi verilmiş ve bazı faaliyetleri anlatılmıştır. Muhammed döneminin önemli işlerinin başında İbn Gâniye'ye karşı Muvahhidlerin Endülüs'e gelmelerinden (540/1145) hemen sonraları başlayan mücadelenin bu dönemde başarıya erişmiş olması gelmektedir. Bu dönemde Benî Gâniye'nin merkezi olan Mayurka adaları Muvahhidler tarafından alınmış, yine Muhammed'in İfrikiyye seferi ile Benî Gâniye'ye karşı kesin başarı elde etmiştir. Merrakeş'e dönerken de bölgeye Muvahhidlerin ikinci önemli ismi olan Ebu Hafs Ömer el-İntî'nin çocuklarından birini vali olarak atamıştır.¹⁰³ Muhammed ordusuyla 607/1210 yılında Endülüs'e geçmiş ve 609/1212 yılı başlarında Aragon, Kastilya, Lion ve Portekizlilerden oluşan haçlı ordusuyla savaşmıştır. İkab hezimetini olarak tarihe geçen bu savaş, Endülüs'te hem Muvahhidlerin hem de Müslümanların geleceğini derinden etkilemiştir. Muhammed bu hezimetin ardından Merrakeş'e dönmüş ve kısa süre sonra da (610/1213) vefat etmiştir. Merrakuşî, Erek Savaşı için 'Gazvetu'l-Uzmâ' derken, İkab Savaşı için ise 'el-Hezimetu'l-Kübrâ' ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁴

Muhammed'in ölümünden sonra 16 yaşındaki oğlu Yusuf II. (1213-1224) biat almıştır. Merrakuşî, onun döneminde Mağrib'ten ayrılarak Meşrik (Doğu)'ya gitmiştir. Kitabında Yusuf II'nin vezirleri, hacibleri, kadıları ve katiplerini kaydetmiştir. Yine bu dönemde ortaya çıkan bazı isyanlar hakkında bilgi vermiştir. Merrakuşî, onunla 611 yılı başları (1214 yılı ortaları)'nda baş başa görüşüğünü ifade etmiş, daha sonra onun bazı özellikleri ve çocuklarının adlarını vererek kitabının tarih bölümünü tamamlamıştır.¹⁰⁵

Merrakuşî, tarih anlatımını bitirdikten sonra kitabının sonuna, bugün kitaplarda 'Ekler' olarak ifade ettiğimiz bir yöntemin benzeri bir kısım eklemiştir. Bu kısımda; Muvahhidlerin ana çekirdeğini oluşturan Musâmide kabilesi ve İbn Tûmert'in bakanları mesabesindeki '*Onlar Meclisi*'ni oluşturan kişilerle, Muvahhidlerin diğer grupları hakkında bilgi vermiştir. Burada ayrıca Muvahhidler ordusunu oluşturan unsurlar sıralanmış, sefer esnasında ve normal zamandaki durumları hakkında genel bilgiler verilmiş, Cuma Namazı'nın edasının nasıl olduğu anlatılmıştır. Bu bölümde ayrıca Muvahhidlerin hakim olduğu Mağrib ve Endülüs bölgesindeki belli başlı şehir ve bölgeler, bu yerler arasındaki uzaklıklar, bazı şehirlerin kuruluşları

¹⁰² Merrakuşî, 383.

¹⁰³ Merrakuşî, 386-398.

¹⁰⁴ Merrakuşî, 370-403.

¹⁰⁵ Merrakuşî, 404-414.

ve o günkü halleri vb. bilgilere yer verilmiştir. Bu arada bölgedeki madenlerden de bahsetmiştir. Yine Endülüs'te 621/1224 yılı itibariyle Hıristiyanlar tarafından işgal edilen ve Müslümanların elinde kalan yerler de ayrıca belirtilmiştir. Son olarak Kurtuba, İşbiliyye ve Endülüs'teki diğer bazı nehirler hakkında bilgi vermiştir. Merrakuşî, 621/1224 yılı Camaziyelahir sonu Cumartesi/13 Temmuz 1124'de kitabını tamamladığını belirtmiştir.¹⁰⁶

D. Eserde Yer Alan Çeşitli Değerlendirmeler

Bu eserdeki aktarılan bilgilerden bir kısmı diğer kaynaklarda da nakledildiği halde, bazı bilgiler sadece bu kaynakta bulunmaktadır. Burada eserdeki dikkat çekici kabul edilebilecek bazı bilgileri paylaşacağız.

Merrakuşî, İbn Hazm'ın fıkıh, hadis, usul, dinler ve mezhepler, tarih, soy bilimi, edebiyat, reddiyeler, vb. konularda eserler yazdığını ifade eder. İbn Hazm'ın toplam 80.000 varak tutan, 400 cilt kadar tutan eser yazdığını ifade etmiştir. Onun bu haliyle üretkenlik açısından, ergenlik çağından ölünceye kadar devam eden hayatında günlük on dört varak eser yazarak en çok eser veren Taberî'den sonra ikinci sırada yer aldığını söyler. İbn Hazm, müellifin naklettiği bir şiirinde: *'Ben ilim dünyasında doğan bir güneşim. Ancak bir kusurum var, o da Batıda doğmuş olmamdır'* demiştir.¹⁰⁷

Merrakuşî, Yusuf b. Taşfin döneminde ilk defa Mağrib ve Endülüs'te Abbasiler adına hutbe okunmaya başlandığını rivayet etmiştir. Murabıtlar Devleti'ni yıkan Abdülmümin 541/1147'de Merrakeş'i ele geçirince Emirülmüslimin Yusuf'un kabrinin nerede olduğunu sormuş ve gösterilen yeri kazdırmıştır. Ancak bütün çabalara rağmen ceset bulunamamıştır. O, bu durumu *'Allah onu yaşarken koruduğu gibi cesedini de korumuştur.'* diyerek yorumlamıştır.¹⁰⁸

Yusuf b. Taşfin, Endülüs'e geçince buradaki Abbâdîler Emirliği'nin lideri Mu'temid ve ileri gelen adamları tarafından Ceziretu'l-Hadrâ'da karşılanmış ve kendisi için hiç beklemediği büyük bir tören yapılmıştır. Yine kendisinin hayaline bile gelmeyen ikramlarla, hediyelerle karşılanmıştır. Merrakuşî, o gün Yusuf'un gönlünde Endülüs'e hakim olmak için büyük bir istek doğmaya başladığını ifade etmektedir.¹⁰⁹ Ancak Yusuf b. Taşfin, buradaki konuşmalarında sürekli olarak amaçlarının Endülüs'ü Hıristiyanların elinden kurtarmak olduğunu belirtmiştir. Onun Endülüs'te Hıristiyanlara karşı savaşması ve kazandığı Zellaka zaferi Endülüs halkı tarafından çok sevilen büyük bir lider olarak görülmesini sağlamıştır.¹¹⁰ Yusuf b. Taşfin, Zelleka zaferinden sonra Endülüs'ten ayrılıp Mağrib'e geçmiş ve ileri gelen adamlarıyla konuşurken: *'Ben bu güne kadar bir devletim*

¹⁰⁶ Merrakuşî, 420-462.

¹⁰⁷ Merrakuşî, 94, 95.

¹⁰⁸ Merrakuşî, 147, 272.

¹⁰⁹ Merrakuşî, 191.

¹¹⁰ Merrakuşî, 196, 200, 226.

olduğunu ve bir şeye sahip olduğumu sanıyordum. Ancak Endülüs'ü gördükten sonra sahip olduğum her şey gözümde iyice küçüldü.' diyerek Endülüs'e hayranlığını dile getirmiş ve burayı ele geçirmek için yollar aramaya başlamıştır.¹¹¹

Merrakuşî, Endülüs'ün Murabıtlar yönetimine geçmesinden önceki dönemde buradaki Mulûku't-Tavâif emirleri arasında birbirini çekememe, birbirleri aleyhinde konuşma ve çalışma, kınama vb. durumlar olduğunu ifade etmiştir. Yine buradaki emirlerden bazılarının da diğerlerini küçümseyerek kibirlerinden dolayı kimseyi kendilerine denk görmediklerini belirtmiştir.¹¹²

Merrakuşî, Endülüs'ü büyük bir övgüyle anlatmıştır. O, daha kitabının başlarında Endülüs'ün konumu itibarıyla Mağribu'l-Aksâ'nın merkezi (hâdira/ummu'l-kurâ) olduğunu ifade etmiştir.¹¹³ Endülüs, bir yandan sahip olduğu madenleri ve doğal güzellikleri, diğer yandan da her konuda çok sayıda değerli, faziletli kişiyi içinde barındırmakla faziletlerin merkezi (kutbu-zirvesi) olmuştur. Buradan çok sayıda ilim güneşi ve yıldızları doğmuştur. Burasının iklimi mutedil, esintileri (meltemleri) güzel, suları bal gibi tatlı, bitkileri mis gibi kokmakta, gölgesi hoş, sabah ve akşamı ise bambaşka bir güzelliğe sahiptir. O, insanın buraya nasıl tutkun hale geldiğini ve burayı nasıl delicesine sevip bağlandığını ifade etmek için, Endülüs'e övgüler düzen şiirler nakletmiştir.¹¹⁴ Yine Endülüs'ün doğusunda yer alan Mayurka adaları da buranın bir parçası olarak birçok güzelliği kendisinde barındırmaktadır.¹¹⁵

Merrakuşî, Murabıtların yıkılış sebepleri üzerine değerlendirmelerde bulunurken yukarıda da ifade edildiği gibi, Ali b. Yusuf'un Maliki fakihlerine danışmadan bir şey yapmadığını, işlerin yürütülmesinde sadece Malikilerin fûrû'a ait kitaplarına göre hareket edildiğini bildirmiştir. Yine bu dönemde kelim ilminin yasaklandığını, Gazali'nin İhya'sının yakıldığını, Kur'an ve sünnete göre düşünmenin unutulduğuna dikkat çekmiş ve ahlaki zafiyetleri dile getirmiştir.¹¹⁶ O, Ali b. Yusuf'un dindar, gecesini namazla, gündüzünü oruçla geçiren iyi bir insan olduğunu ifade eder. Ancak onun döneminde kadınlar yönetimde iyice etkin hale gelmişler ve ülkedeki her türlü kirli iş ve soygunun arkasından onlar çıkmaya başlamıştır.¹¹⁷ Murabıtların son dönemlerinde Mağrib'te olduğu gibi Endülüs'teki idari yapı da iyice bozulmuş, Murabıtlar cesaretlerini yitirerek düşmanlarından korkmaya başlamışlardır. İbn Tûmert'in ortaya çıkmasından sonra (515/1121) burası

¹¹¹ Merrakuşî, 199.

¹¹² Merrakuşî, 196-198.

¹¹³ Merrakuşî, 27.

¹¹⁴ Merrakuşî, 227.

¹¹⁵ Merrakuşî, 343.

¹¹⁶ Merrakuşî, 235-241.

¹¹⁷ Merrakuşî, 253.

iyice ihmal edilmeye başlanmış ve birçok yer Hıristiyanlar tarafından işgal edilmiş ve Muluku't-Tavâif dönemi yeniden başlamıştır.¹¹⁸

Merrakuşî, İbn Tûmert'in birçok konuda İmam Eşari'nin görüşlerini kabul ettiğini, ancak Allah'ın sıfatlarının ifadesi/açıklanması (isbâtu's-sıfat) konusunda onlardan ayrıldığını ve sıfatların nefyi (Allah'ın haberî sıfatlarının ezeli-ebedî olmadığı görüşü) ve birkaç konuda da Mu'tezile gibi düşündüğünü, bazı konularda da Şiilikten bir şeyler aldığını belirtmiştir.¹¹⁹

Merrakuşî, Muvahhidler Devleti'nin ortaya çıktığı Sûsulaksâ halkı hakkında yapmış olduğu değerlendirmede, onların kendilerinden sakınılması gereken, fitneleri şiddetli bir topluluk olduğunu ifade etmiştir. Onların İbn Tûmert'e bağlılıklarının ölümüne bir bağlılık olduğunu, öyle ki birine babanı, kardeşini, oğlunu öldür dese gözlerini kırpmadan, en küçük tereddüt göstermeden öldürecek seviyede olduklarını belirtmiştir. Onların kan dökmeye hazır bir halde oluşlarının sebebini içinde yaşadıkları coğrafyadan kaynaklanan doğal şartların getirdiği bir durum olarak ifade etmiştir. Yani bu bölge halkı, kaba, şerli ve kolayca kan dökabilen kişilerdir. Onların bu durumu İskender'i de korkutmuş, bölgeye giren adamlarına '*O şerli ve çok kötü yerden acilen uzaklaşın!*' demiştir.¹²⁰

Merrakuşî'nin anlatımlarından Muvahhidler döneminde yaşayan tecrübeli kişilerin okullarda bizzat yakın tarih hakkında dersler verdiği anlaşılmaktadır.¹²¹ Diğer yandan Muvahhidlerin II. halifesi Yusuf b. Abdülmümin, alimlere ve yürütülen çeşitli cihat faaliyetlerine katılan ileri gelenlere bu faaliyetlerle ilgili bilgileri derleyerek yeni kuşaklara anlatmaları talimatını vermiştir. Yine kendisi de bizzat bu dersi verenlerden biri olmuştur.¹²² Halife Yusuf'un aldığı derslere bakıldığında da Muvahhidler Devleti'nde verilen eğitimin içeriğinde yakın tarih, yani Murabıtlara karşı kazandıkları savaşın tarihi, yanında iyi düzeyde Arap dili ve edebiyatı, Kur'an ilimleri ve kıraat, cahiliyeden başlayarak İslam tarihi dersleri, hadis ve sünnet konularında derinlemesine bilgilerin verildiği derslerle, felsefe ve astronomi gibi fen bilimleri ile ilgili dersler yer almıştır.¹²³

Merrakuşî, üçüncü halife 'Yakup b. Yusuf'un fûrû'a ait kitaplara dayanarak hüküm vermeyi yasakladığını, kadılara ve fakihlere doğrudan Kur'an ve sünnete dayalı hüküm vermeyi emrettiğini ve bunu yapmakla Mağrib'ten Malikî mezhebini tamamen silmeyi amaçladığını, insanları Kur'an ve Hadisin zahirine göre hareket etmeye yönlendirdiğini söylemektedir. O, aslında Muvahhidlerin önceki halifeleri olan Yakup'un babası Yusuf ve dedesi

¹¹⁸ Merrakuşî, 277.

¹¹⁹ Merrakuşî, 255.

¹²⁰ Merrakuşî, 259.

¹²¹ Merrakuşî, 301.

¹²² Merrakuşî, 328.

¹²³ Merrakuşî, 301, 309, 310.

Abdalmümin'in amaçlarının da aynı olduğunu, ancak onların bu maksatlarını onun gibi açıkça belirtmediklerini ifade etmiştir.¹²⁴

Merrakuşî, Muvahhidler döneminde halife Yakup Mansur liderliğindeki Müvahhidler ordusunun Ereğ savaşında (591/1195) elde ettiği zaferi, Yusuf b. Taşfin'in yaklaşık bir asır önce (479/1086) elde ettiği Zelleka zaferiyle karşılaştırmış ve Hıristiyanlar açısından Ereğ Savaşı'nda yaşanan hezimetin Zellaka'da yaşanan hezimetin bir benzeri (kardeşi) olduğunu belirtmiştir.¹²⁵

Merrakuşî, ömrünün sonlarına doğru İbn Rüşd'ün yargılanması ve derslerine son verilip sürgün edilerek cezalandırılması ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuş ve bunun açık ve görünen, bir de görünmeyen iki sebebi olduğunu, ancak önemli ve asıl sebebin ise görünmeyen sebep olduğunu vurgulamıştır.¹²⁶

Merrakuşî, Muvahhidlerin Endülüs'te İkab Savaşı'nda (609/1212) yaşadıkları büyük hezimetin Müslümanlar arasındaki kırgınlık ve ihtilaflardan kaynaklandığı yorumunu yapmıştır.¹²⁷

Merrakuşî, Halife Yakup Mansur'un (1180-1195) ayda iki kez esnafın sorunlarını dinlediğini, onlara çarşının durumu, ürünlerin fiyatlarını, yöneticilerle bir sorunlarının olup olmadığını sorduğunu nakletmiştir. Yine Yakub'un kendisine herhangi bir heyet geldiğinde, öncelikle şehirlerinin valisi, kadısı ve diğer yöneticileri hakkında sorular sorduğunu, bir şikayetleri olup olmadığını anlatmalarını istediğini haber vermiştir. Diğer yandan Yakup Mansur'un Merrakeş'e dünyada eşi olmayan bir hastane yaptırdığını, Cuma günleri hasta ziyareti yaptığını ve Merrakeş'te yetim çocuklar için sünnet kampanyası düzenlediğini, bu çocuklara çeşitli hediyeler, ziyafet ve harçlık verdiğini nakletmektedir.¹²⁸

Sonuç

Merrakuşî'nin Mu`cib'i Endülüs tarihi, Muvahhidler tarihi ve Muvahhidlerin Endülüs tarihi anlamında çok önemli bir kaynaktır. O, kitabında edebi bir üslup kullanmıştır. Olayların anlatımında bilgileri yıl yıl belli bir tarihi sıralama ile vermek yerine serbest bir anlatımı tercih etmiştir. Bazı konularda diğer tarih kitaplarındaki bilgilerden farklı bilgi vermiştir. Mesela, diğer tarih kitaplarında Bicâye'nin¹²⁹ fethinin 547/1152'de olduğu söylendiği halde burada Bicâye'nin Abdalmümin tarafından 540/1145'te

¹²⁴ Merrakuşî, 355.

¹²⁵ Merrakuşî, 359.

¹²⁶ Merrakuşî, 384.

¹²⁷ Merrakuşî, 402.

¹²⁸ Merrakuşî, 362-365.

¹²⁹ Bicâye: Şu anda Cezayir'in orta kısımlarında bulunan Kuzey Afrika sahil şehirlerinden biri.

alındığını belirtilmiştir.¹³⁰ Bu da Muvahhidlerin Merrakeş'den önce Bicâye'yi aldıkları anlamına gelmektedir. Yine diğer kaynaklarda Muvahhidlerin ilk Merrakeş kuşatmasındaki Buheyra savaşında Muvahhidler ordusunun komutanın Venşerişî olduğu belirtildiği halde Merrakuşî bu savaştaki komutanın Abdülmümin olduğunu belirtmiştir.¹³¹

Merrakuşî'nin Mu`cib adlı eseri Muvahhidler tarihi hakkındaki en önemli eserlerden biridir. Onun birinci elden bilgi vermiş olması, bizzat olayların içinden veya olayları yaşayan çağdaşlarından nakillerde bulunması kitabının önemli bir yanını oluşturmaktadır. Yine kitabın Mağrib'ten çok uzaklarda yazılmış olması müellifin objektif hareket etmesini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla anlatılan konuların herhangi övgü, yergi, korku, beklenti vb. gibi bir durum söz konusu olmadan ortaya konulması kitabın diğer bir önemli ve değerli yanını oluşturmuştur.

Merrakuşî, eserinde anlattığı kişiler hakkında ölçsüz övgü ve yergilerde bulunmadan, olayları da olabildiğince doğal bir ifade ile anlatmaya çalışmıştır. Çağdaşı olan veya Muvahhidler döneminin diğer tarihçileri gibi abartılı ifadeler kullanmak yerine, mehdi İbn Tüمرت'ten normal bir lider olarak bahsetmiştir. Oysa dönemin diğer müelliflerinden Beyzak ya da İbn Sâhibussalat onun adının her anıldığı yerde '*İmamu'l-masûm, Mehdi mağlûm*' ifadesini kullanmışlardır.¹³² Bundan da öte sadece Merrakuşî'de yer alan bazı anlatımlara göre Muvahhidler Devleti'nin III. halifesi Yakup Mansur, İbn Tümert'in masumiyetini kabul etmemektedir. Onun adının çok öne çıkarılması, abartılarak Kur'an ve sünnetten önce onun eserlerinin anılmasına tepki göstermiştir. Yine Mısır heyetini Muvahhidlerin ilk başkentine götürmüş olan Yakup Mansur, burada Tinmelle'deki İbn Tümert'in kabrinin de bulunduğu yerde halkın İbn Tümert'i ismet sıfatına sahip yanılmaz bir kişi olarak görmelerini kabul etmediği yorumunu yapmıştır.¹³³

Merrakuşî'nin kitabının sonuna, '*ekler*' diyebileceğimiz bir kısım eklemiş olması onun kitabının farklı yönlerinden biridir.¹³⁴ Onun ekler bölümünde verdiği bazı bilgileri başka yerlerde bu şekilde bulmak mümkün değildir. O burada olayları bizzat gören yaşayan biri olarak ülkesinin siyasi

¹³⁰ Merrakuşî, 272, 273.

¹³¹ Merrakuşî, 260. Bu konuda bkz. Ecdâs ve Vâhî, s. 160.

¹³² Beyzak, Ebu Bekir Sanhacî Meknî, Kitabu Ahbâri'l-Mehdi b. Tümert ve İbtidâi Devleti'l-Muvahhidin, Yay. L. Prevençal, Paris 1958; İbn Sahibussalat, el-Hacc Abdülmelik b. Muhammed (ö. 594/1198), Tarihu el-Mennu bi'l-İmâmeti ale'l-Mustadafne bien Caalehumullahu Emmeten ve Caalehumu'l-Vârisîn ve Zuhûru'l-İmâmi'l-Mehdî bi'l-Muvahhidîne ale'l-Mülessimîne ve mâ fi Misâki zâlike min Hilâfeti'l-İmâmi'l-Halifeti Emîru'l-Mu'minîn Âhiru'l-Hulefâi'r-Râşidîn, yay. Abdülhâdî et-Tâzî, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 1987, 244, 246.

¹³³ Merrakuşî, 368, 369. Bu konudaki bir değerlendirme için bkz. Adıgüzel, *Halife Yakup Mansur Dönemi*, 93-95.

¹³⁴ Merrakuşî, 420-462.

hakimi olan Muvahhidleri oluşturan kabileler, bunların kendi aralarındaki öncelikleri, Muvahhidler ordusunu oluşturan unsurlar ve sefer esnasında ve normal zamandaki durumları hakkında bilgiler vermiştir. Yine o, ekler kısmında başka kaynaklarda tam olarak bulamayacağımız Mağrib'te Muvahhidler döneminde (XII. ve XIII. yüzyıl) Cuma Namazı'nın edasını ayrıntılı olarak anlatmıştır.

Merrakuşî olayları duyduğu gibi anlatan bir tarihçi değildir. O olayların sebeplerini de anlamaya ve ifade etmeye çalışan ve yorumlar yapan bir tarihçidir. Bir tarihçi olarak olayların sebep ve sonuçlarını ifade etmeye çalışmıştır. Mesela, Murabıtların yıkılış sebeplerini Ali b. Yusuf dönemindeki bir takım uygulamalar üzerinden açıklamıştır. Yine Muvahhidlerin İkab savaşında aldıkları ağır yenilgiyi bir haber olarak nakledip geçmek yerine, bu yenilginin Müslümanlar arasındaki düşünce birliği olmayışının bir sonucu olarak yorumlamıştır. O, olayların görünen yönüyle birlikte bir de görünmeyen yönünün olduğunu ifade etmiş ve bu konudaki tahminlerini ve öngörülerini ifade etmiştir. Bu haliyle o, olayları kuru bilgi olarak anlatıp geçen biri değil, olayların mantığını ortaya koymaya çalışarak ders almak gerektiğini hatırlatan bir tarihçidir.

Merrakuşî, tarih anlatımında genel olarak kabul gören ve kullanılmakta olan; kronolojik olarak olayların anlatılması yerine, edebiyat tadında, şiirlerle, hikâyelerle ve biyografik bilgilerle süslenmiş bir anlatım yolunu seçmiştir. Yine olayların anlatımında olayı teferruata boğmadan, olabildiğince açık ve samimi bir dil kullanmıştır. O, anlatımlarında okuyucuyla konuşan, karşımızdaki bir kişi gibidir. Bu konuşmaya kulak vermemiz, Endülüs ve Muvahhidler tarihini daha iyi ve doğru anlamamıza katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL, Adnan, *Mağrib Medeniyetinin Zirvesi Muvahhidler, Kuruluş Dönemi*, Araştırma yay. Ankara 2011.

----- *Mağrib Medeniyetinin Zirvesi Muvahhidler, Halife Yakup Mansur Dönemi*, Araştırma yay., Ankara 2013.

BAĞDADÎ, İsmail Paşa (ö. 1920), *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, yay. Kilisli Rifat Bilge ve İbnulemin Mahmut Kemal İnal, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951.

COUR, A. 'Abdülvâhid b. Ali al-Tamîmî al-Marrakuşî (ö. 1185-?)', İA, İstanbul 1957.

CÜLLÂB, Hasan, *Devletu'l-Muvahhidîyye, Eserü'l-Akîde fi'l-Edeb*, Menşûratu'l-Câmia, Dâru'l-beydâ 1985.

- EBÛ REMÎLE, Hişam, *Alâkâtu'l-Muvahhidîn bi'l-Memâliki'n-Nasrâniyyeti ve'd-Düveli'l-İslâmiyyeti fî'l-Endelüs*, Dâru'l-Furkan, Amman 1984.
- HADDÛ Ecdât ve ARABÎ el-Vâhî, 'Masâdiru Tarihi'l-Mağrib', *Mecelletu Tarihi'l-Mağrib*, Sayı 3, Ribat ty, ss. 154-165.
- HAREKÂT, İbrahim, *el-Mağrib Abre't-Tarih*, Dâru'r-Reşadi'l-Hadise, Dâru'l-beydâ 2000.
- EL-HUMEYDÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Futûh b. Abdullah (ö. 488/1095), *Cezvetu'l-Muktebis fî Tarihi Ulemâi'l-Endelüs*, yay. Beşşar Avvâd Ma'rûf ve Muhammed Beşşâr Avvâd, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus 2008.
- İBNU'L-ESÎR, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdolvahid Şeybânî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fî't-Tarih*, haz. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İBN EBÎ ZER' el-Fâsî (ö. 727/1327), *el-Enîsü'l-Mutrib bi Ravdi'l-Kirtas fî Ahbâri Mulûkü'l-Mağrib Târihu Medinetü Fâs*, Dâru'l-Mansur, Rabat 1972.
- İBN HALDUN, (ö. 808/1406), *Tarihu İbn Haldun*, haz., H. Şehade, Süheyl Zekâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000.
- İBNU SAHİBUSSALAT, Abdulmelik b. Muhammed (ö. 595-600/1198-1203), *el-Mennu bi'l-İmâmeti ale'l-Mustadafine bien Caalehumu'llahu Eimmeten ve Caalehumu'l-Vârisîn*, Yay. Abdulhadi et-Tâzî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Bağdat 1979.
- İNAN, Muhammed Abdullah, *Asru'l-Murabitîn ve'l-Muvahhidîn fî'l-Mağrib ve'l-Endelüs, I, II*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1964.
- KEHHALE, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn Terâcimü Musannifî Kutubi'l-Arabiyye*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1993.
- KATİP ÇELEBİ, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife (ö. 1657) *Keşfu'z-Zunûn an Esmâi'l-Kutübi ve'l-Funûn*, yay. M. Şerafeddin Yaltkaya, Beyrut ty.
- MERRAKUŞÎ, Abdolvâhid (ö. 647), *el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, yay. Muhammed Said el-Uryân, Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire 1963.
- *el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, yay. Selahaddin el-Hevvârî, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2006.
- *el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, yay. Azab, Muhammed Zeynehum Muhammed, Dâru'l-Fursânî lî'n-Neşri ve't-Tevzî', Kahire 1994.
- *el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, yay. R. Dozy, *The History of The Almohades*, ikinci baskı, Leiden-E. J. Brill, 1881.

- MENÛNÎ, Muhammed, *Hadâretu'l-Muvahhidîn*, Dâru Tubkâl, Dâru'l-beydâ 1989.
- NÂSİRÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Halid, *Kitabu'l-İstiksâ li Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, haz. Cafer Nâsırî, Muhammed Nâsırî, Darulbeydâ 1954.
- 'Sûsulaksâ', *Meydan Larousse*, İstanbul 1987, IV, 520.
- NECCAR, Neccâr, Abdulmecid, *Mehdî İbn Tûmert Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Mağribî Sûsî*, Beyrut 1989.
- Nuveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdulvehhab (ö. 733/1333), *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Yay. Abdulmecid Turhuynî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, 'Abdulvâhid el-Merrakûşî' *DÎA*, İstanbul 1987, I, 278.
- ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.
- 'Muvahhidler', *DÎA*, İstanbul 2006, XXXI, 410-412.
- PREVENÇAL, L. "Sûsulaksâ", *İA*, İstanbul 1970, XI, 73-76.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Yay. İstanbul 1998.
- Ez-ZİRİKLİ, Hayreddin (ö. 1976), *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arab ve'l-Musta'ribîne ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru'l-İlmi li'l-Âlemîn, Beyrut 2002.

EK: Muvahhidlerde Cuma Namazının Edası¹³⁵

Cuma namazı ve hutbeleri şöyledir: Muvahhidlerin halifesi ve ileri gelenlerden oluşan bir grup, caminin kible tarafındaki küçük kapıdan mescide girerler. Yerlerine oturmadan önce iki rekat namaz kılarlar. Arkasından en güzel kıraat ve sesle Kur'an'dan on ayet kadar bir kısım (aşır) okunur. Sonra elinde dayandığı asasıyla imam ve onunla birlikte baş müezzin kalkar ve 'Ey emira'l-müminîn efendimiz! Namaz vakti gelmiştir. Alemlerin Rabbine hamdolsun' diye seslenerek hutbe okumak için minbere çıkma konusunda izin istenir. Arkasından imam asasıyla birlikte minbere çıkar. İmam minberde oturunca ülkenin en seçkin üç farklı müezzini, en güzel sesleriyle (iç) ezan okurlar. Sonra hatip kalkarak şu sözlerle hutbesine başlar:

¹³⁵ Bkz. Merrakuşî, *el-Mu'cib fî Telhisi Ahbâri'l-Mağrib*, 427-430.

« الحمد لله ، نحمده ونستعينه ، ونعوذ بالله من شرور أنفسنا وسيئات أعمالنا ، من يهده الله فلا مضل له ، ومن يضلل فلا هادي له ؛ ونشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، ونشهد أن محمداً عبده ورسوله ؛ أرسله بالحق بشيراً ونذيراً بين يدي الساعة ؛ من يطع الله ورسوله فقد رشد ، ومن يعص الله ورسوله فلا يضر إلا نفسه ولا يضر الله شيئاً ؛ أسأل الله ربنا أن يجعلنا ممن يطيعه ويطيع رسوله ، ويتبع رضوانه ويجتنب سخطه ؛ فإنما نحن به وله ... » .

Hatip daha sonra eûzu besmele çekerek Kaf suresini baştan sona okur ve oturur. Hatip ikinci hutbe için kalktığında hutbesini şöyle devam ettirir:

« الحمد لله ، نحمده ونستعينه ونتوكل عليه ، ونبرأ من الحول والقوة إليه ، ونشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، ونشهد أن محمداً عبده ورسوله ، صلى الله عليه وعلى آله وأصحابه الذين اتبعوه ففاتوا الأنام جِداً وعَزَماً ، وأنفَدُوا وسَعَهُمْ في نصره والصبرِ على ما أصابهم فيه وفاءً وصدقاً وحَزَماً ، وعلى الإمام المعصوم المهديّ المعلوم أبي عبد الله محمد بن عبد الله العربي القرشي الهاشمي الحسنی الفاطمی المحمدي ، الذي أُيدَ بالعصمة فكان أمره حتماً ، واكْتُنِفَ بالنور اللامع والعدل الواضح الذي يملأ البسيطة حتى لا يدعَ فيها ظلاماً ولا ظلماً : وعلى

وارث شرفه الصميم قسيمه - رضی اللہ عنہ - فی النسب الکریم ، المجتبیٰ
 لوراثۃ مقامہ العلیّ ، الخلیفۃ الإمام أبی محمد عبد المؤمن بن علی ؛ وعلى أبی
 یعقوب ولیّ ذلك الاستخلاص ومستوجب شرف الاجتباء والاختصاص .
 اللهم وأرض عن المجاهد فی سبیلک ، الْمُحِبِّ سُنَّةَ رَسُولک ، الخلیفۃ الإمام
 أبی یوسف أمیر المؤمنین ؛ ابن أمیر المؤمنین ، ابن أمیر المؤمنین ؛ وعلى
 الخلیفۃ الإمام أبی عبد اللہ ابن الخلفاء الراشدين^(۱) . اللهم واثُصِرْ ولیّ
 عهدهم ، الطالع فی أفق سعدهم ، القائم بالأمر من بعدهم ، الخلیفۃ الإمام
 أمیر المؤمنین أبا یعقوب ابن أمیر المؤمنین ، ابن أمیر المؤمنین ، ابن أمیر
 المؤمنین ، اللهم كما شدّت به عُرا الإسلام ، وجمعت علی طاعته قلوب
 الأنام ، ونصرت به دین نبیک محمد علیه الصلاة والسلام ؛ فاقض له
 بالنصر المقرون بالکمال والتمام . اللهم كما اجتبیته من الخلفاء الراشدين ،
 والأئمة المهديين ، فاجعله من المقتفين لأثارهم ، المهتدين بمنارهم ، المقتبسين
 من أنوارهم . اللهم وأیّد الطائفة المنصورة والجماعة ، إخوان نبیک ،
 وطائفة مهديک ، الذين أخبرت عنهم فی صریح وحیک أنهم لا یزالون
 ظاهرين علی أمرک إلى قیام الساعة ؛ وأمدّهم وكافة من انتظم فی سلکهم من
 أنصار الدین ، وحزبک الموحّدين ، بموادّ النصر والتمکين ، والفتح المبين ؛
 واجعل لهم من عضدک وتأيیدک أعزّ ظهير ، وأکرم نصير... » .

Sonra hatip dua eder ve minberden iner, ardından Cuma Namazı kılınır.
 Halife duasını tamamlayınca daha önce de ifade edildiği gibi veziri 'Âmîn' der.
 İşte Muvahhidlerin Cuma namazını eda şekli ana hatlarıyla böyledir. Bütün
 bunlar özet olarak bu şekilde ifade edilmiştir.

